

Костянтин СИГОВ

ТЕСТ НА НАЙКРАЩИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Civitas Academica in patribus infidelium

... Найціннішим з-поміж усіх природних ресурсів, особливо тоді, коли всі природні ресурси під загрозою, є критичний розум; а найважливішим з усіх продуктів національного виробництва, особливо тоді, коли будь-яке виробництво під питанням, є вишколений розум. Це є, зрештою, і ресурс, від наявності якого залежить розвиток, і збереження інших ресурсів. Це також та можливість, що забезпечує інтелектуальний і соціальний контекст для інших можливостей.

Ярослав Пелікан¹

Михайлина Коцюбинська – глибокий знавець досліджень Ольги Седакової та майстерний перекладач їх – у своїй інавгураційній лекції почесного доктора НаУКМА підкреслила «вірність історичному й особистісному контекстові, вільному від чорно-білої схеми, без огульного оглуплювання і хвацького всезаперечення, пригашення риторики на карб аналітики»². Визволення нашого контексту від тривіалізації й навернення його до

---

¹ Pelikan Jaroslav. *The Idea of the University. A Reexamination.* – New Haven and London: Yale University Press, 1992. – P. 153. Див. український переклад: Пелікан Ярослав. *Ідея Університету: Переосмислення.* – К.: Дух і літера, 2009. – С. 255–256.

² Коцюбинська Михайлина. *Історія, оркестрована на людські голоси.* – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 19.

живої динаміки традиції від Данте до Еліота, Клоделя та Целана – такий лейтмотив численних досліджень Ольги Седакової.

Книги Ольги Седакової привернули увагу вчених та видавців у всьому світі, переклади їх опубліковані в Німеччині, Франції, Італії, Великобританії, США та ін.³ У найкращих університетах цих країн О. Седакова читала авторські курси лекцій, отримувала престижні премії та звання (сьогодні йдеться про її номінацію на Нобелівську премію). На заході її вважають найвидатнішим сучасним російським поетом та дослідником літератури. Поєднання того й іншого не є тривіальним для посткомуністичного контексту.

Тексти поета роззброюють запитаннями й тих, хто любить розмірковувати над ними, читати з пам'яті, й тих, хто це робити не наважується...

...я запитую: невже, божевільна, немає у тебе погорди:
тисячоліття ковтаєш образи і роздаєш нагороди?

(“Земля”, 1988).

³ *The Silk of Time. Шелк времени. Bilingual Selected Poems* / Ed. and introduced by Valentina Polukhina. – Keele: Ryburn Publishing, Keele Univ. Press, 1994.

The Wild Rose / Transl. Richard McKane. – London: Approach Publishers, 1997. (Bilingual).

Reise nach Bryansk / Transl. Erich Klein and Valeria Jager. – Wien: Folio Verlag, 2000.

Eloge de la Poésie / Transl. Gislaine Bardet. – Paris: L'Age d'Homme, 2001.

Poems and Elegies / Transl. Slava Yastremsky, Michael Nydan, Catriona Kelly, and others. – Bucknell: Bucknell Univ. Press, 2003.

Kinesisk Rejse og andre digte / Transl. Mette Dalsgaard. – Copenhagen: Borgens, 2004.

Le Voyage en Chine et autres poèmes / Transl. Léon Robel, Marie-Noëlle Pane. – Paris: Caractères, 2004.

Le voyage à Tartu / Transl. Philippe Arjakovsky. – Paris: Clémence Hiver, 2005.

Із цим запитанням авторка звернулася до землі, але необачний читач самовільно може переадресувати його Церкві або Академії, Єрусалимові або Афінам, а також іншим столицям та інстанціям, які носить на собі земля...

І хто відповість тобі в цій юдолі,
Смиренна велич душі? Велич смиренна поля,
Того, що ні перед нашествиям, ні перед плугом
Не мислить себе боронити; одне за другим
Всі вони, що обкрадають, топчуть, вганяють
Леміш у груди...

Перервемо цитату, величну “Землю” краще читати й перечитувати від першого до останнього слова. Людині та людству поет допомагає ословлювати не позірні, а реальні запитання нашої доби, позначеної ряснотою позірностей. До людей, які навзаводи обговорюють перед екранами зрадливість долі в них / у нас, зовсім із іншої якості запитанням звертається “Ангел Реймса”: “Чи ти готовий до неймовірного щастя?”

Я зрозумію тих, кого таке запитання заскочить зне-нацька. І річ не лише у глибоко особистій (не)готовності. Справжнє фундаментальне запитання зачіпає базові цінності цивілізації: не випадково під час обговорення першої пострадянської конституції С.С. Аверинцев опонував А.Д. Сахарову, який пропонував перенести з американської конституції “право на щастя”⁴. Не випадково остання стаття К.С. Льюїса ставить під запитання наше право на щастя⁵. Немає “права”, але чи є “готовність”, до того ж готовність до неймовірного щастя – такий

⁴ Див. “Воспоминания М. А. Гаспарова о С.С. Аверинцеве (из книги «Записи и выписки»)”. – <http://librarius.narod.ru/personae/ssave.htm>.

⁵ Льюис К. С. У нас нет права на счастье // Собр. соч.: в 8 т. – Минск–Москва: Виноград, 1998. – Т. 2. – С. 361.

поворот актуальної дискусії вельми характерний для творчості Ольги Седакової. Гіллясте дерево її запитань перед очима читача: заради лаконічності я торкнуся тільки однієї гілки.

У Парижі 1991 року мене запросили ввійти до складу журі з присудження премії поетові року, і мене “спостигла радість” нового завдання: розповісти іноземцям про таке складне й таке просте обдарування. Перші лекції про творчість Ольги Седакової я почав читати взимку 1992 року в університеті Бордо: студенти захопилися й почали перекладати вірші, есеї французькою, ділячись знахідками й утратами “неперекладанного”. Після семінарів ми йшли до кав’ярні (кампус університету вельми несподівано контрастував з одним із найстильніших міст Європи, відомим не тільки винами), студенти деконструювали лівих і правих політиків ЄС, розпитували про карколомне життя поета з посткомуністичного чужесвіття. Приваблював інший, нетутешній рух нонконформістської думки: *etrange Olga Sedakova* порушувала узвичаєні акценти й розмежування інтелектуальних мап європейської культури.

L'inclassable Sedakova не вписувалась у класифікації гуртків, що сперечалися між собою. Звичними для західних людей словами вельми непросто (й заманливо) було передавати лаконічну енергію мови лідера зовсім інакших протистоянь. Чи ж не тому учасники тих семінарів і досі гарують над перекладами текстів Ольги Седакової по обидва боки Атлантики?

Не лише на Заході, а й нашим студентам нині не пояснити двома словами специфіку історичного ландшафту, з якого виходила Ольга Седакова. Своєрідність її духовного контексту я позначив би оксюмороном: “академічний андеграунд”. Прикметник говорить про дружбу з С.С. Аверинцевим, Ю.М. Лотманом, М.Л. Гаспаровим, В’яч. Вс. Івановим, М.І. Толстим, Є.М. Мелетинським

та наукову працю в цьому вимогливому колі. Іменник у цьому словосполученні стосується дружби з Венедиктом Єрофєєвим і солідарності з найвідчайдушнішими “відщепенцями” післясталінського СРСР. Тому до цієї неklasичної, багато в чому безпрецедентної конфігурації я прикладаю громадянське поняття *дружба* в його сильному аристотелівському сенсі. Дисертацію з філології було успішно захищено 1984 року. Однак перший публічний курс лекцій “Вступ до загальної поетики” (домашні семінари – особливий жанр) Ольга Олександрівна Седакова почала читати року 1989. Добре пам’ятаю, як важко було схилити до такого прецеденту обидві сторони: з ректором Літінституту (там я заочно навчався паралельно із завершенням очної аспірантури в київському Інституті філософії) домовитися про нового лектора та новий курс лекцій на хвилі “гласності” мені вдалося легше, ніж із самим новим викладачем – акцентовану дистанцію щодо радянського закладу Ольга Седакова тримала твердо. На одну з лекцій пам’ятного курсу мені трапилося запросити іншого майстра дистанції – Володимира Веніаміновича Бібіхіна. Перша зустріч, яка переросла у глибоку дружбу, засвідчила відвагу викладати там, де нещодавно це було ідеологічно неприпустимо. Від початку 1990-х студенти Московського університету отримали можливість регулярно слухати лекції Аверинцева, Седакової, Бібіхіна (тепер лекції були відкритими і для іноземних гостей, як у Парижі).

Про наступні два десятиріччя викладання, про лекції та спілкування нехай напишуть ті, кому пощастило бути студентами та аспірантами Ольги Седакової. А тут я прагну увиразнити контрастне тло цього нового амплуа: *справжній поет – професор Московського університету*. Боюся, ми ще належно не замислилися про значення такого прецеденту. Чи набуде він сили, притаманної цьому

поняттю у британському прецедентному праві? Чи закладе підвалини традиції? Золотий вік російської поезії від Пушкіна до Тютчева подібних прецедентів не створив (та й не був він для літератури та філософії в *університетах* Росії «золотим»).

Наважуся висловити твердження, що для наступних десятиліть та чи та рецепція університетською спільнотою згаданого прецеденту відіграватиме роль *значущого тесту*, “знаку і знамення”, простішими словами, виразного показника стану культури. До розвитку цього твердження я сподіваюся повернутись, а зараз обмежусь ілюстрацією.

Мисленнєвий експеримент (я ніколи не пропонував його моїм західним колегам), певно, допоможе перекласти цю думку мовою нещодавніх російських реалій. На мить спробуймо уявити Осипа Мандельштама або Бориса Пастернака в ролі викладачів на кафедрах у підрадянських університетах Ленінграда чи Москви... Студенти слухають їхні лекції, аспіранти надихаються спілкуванням із забороненими авторами заборонених книжок... Мандельштамівська “Розмова про Данте” – не пляшка, кинута в море потерпілим у тоталітарній кораблетрощі, а – університетський курс лекцій. Випускник Марбурзького університету Борис Пастернак тлумачить Шекспіра та Гете для студентів Московського університету... Анна Ахматова читає спецкурси з італійської чи польської літератури для київських філологів... Чому б і ні: Максим Рильський розповідає студентам Університету ім. Т.Г. Шевченка про Міцкевича й Шекспіра, Борис Тен досліджує зі своїми аспірантами античних класиків і неокласиків... Неможливо, нездійснено, недосяжно?

Провалля між радянськими університетами та живими поетами лишилося нездоланим для Ніколая Заболоцького, Арсенія Тарковського, Миколи Бажана

та для покоління Василя Стуса. Дошкульним контрастом звучали відомості про курси лекцій, які по той бік океану читали Чеслав Мілош, Йосиф Бродський, Томас Венцлова... Вагомою причиною неповернення Бродського до Росії могла слугувати уявна сцена в університетському відділі кадрів, де Йосифу Олександровичу пояснюють, що ВАК не визнає західних дипломів і премій, потім етапи принизливої процедури "нострифікації", обов'язкові для всіх, хто хоче здобути півставки доцента. Докторат *honoris causa*, наскільки я знаю, жоден російський університет поетові не запропонував. Хіба когось турбував утрачений шанс? Підвів до думки не втратити його знову?

Усі звикали до провалля відчуження тутешньої "вищої школи" від того світу, де поет і мислитель за життя входить у коло "безсмертних" (*les immortels*).

Відчуження настільки увійшло у звичай, що *навіть виняток із цього звичаю* чомусь не спричиняє того природного здивування, яке могло би привернути належну увагу. Та як можна й далі замовчувати такий значущий виняток зі згаданого призвичаєння – "сумлінний дьоготь праці" поетки Ольги Седакової перед університетською аудиторією в багаторічних лекційних курсах?

Скільки дисертацій про творчість Ольги Седакової встигнуть захистити в західних університетах, поки московські колеги присудять їй докторський ступінь "за сукупністю праць"? Зрозуміло, що набагато цікавіше говорити про самі праці Ольги Седакової, про їхню поетику та герменевтику⁶. Однак я порушую питання

---

⁶ Див. праці О.О. Седакової: Ольга Седакова. Четыре тома: Том 1 – Стихи. Том 2 – Переводы. Том 3 – Poetica. Том 4 – Moralia. – М., 2010; Апология разума. – М.: МГИУ. 2009 («Современная русская философия»); Стихи. Проза // Собр. соч.: В 2 т. – М.: N. F. Q., Ту Принт, 2001; Поэтика обряда: Погрёбальная обрядность

про громадянське визнання цих праць у *civitas academica* насамперед тому, що це потрібно самим співгромадянам освітнього “граду”; по-друге, адекватне прочитання теоретичних праць Ольги Седакової в будь-якому разі зачіпає засадничі антропологічні форми ставлення до інших і до себе, її філософія найвищою мірою практична (чи не це насторожує тих, хто принаймні частково усвідомлює суть справи?).

Університет не знає свого щастя? Що ж він тоді знає? Яким знанням захоплений? Цієї весни я обговорював чудову книжку Ярослава Пелікана “Ідея Університету. Переосмислення” з магістрами Києво-Могилянської Академії й запропонував їм зіставити погляди Пелікана та Седакової на освіту (див. епіграф).

“Школою підозри” назвав Поль Рікер панівну західну тенденцію в освіті. Рікер говорив про неї в Києво-Могилянській Академії, в університетах Варшави та Праги, Москви та Пітера на початку 1990-х: чи багато хто прислухався до його попередження? Тоді й зараз ми віддаємо дітей до “школи підозри” й бачимо її руйнівні плоди. Хвилі епідемій підозрливості захоплюють нові ринки та аудиторії. Віруси відчуження змінюють імена та стирають найцінніші файли пам’яті. Галереї виставляють симптоми модних захворювань. Діагноз? Атрофія значущих артефактів. Клініцисти зазначають, що культурна політика Саркозі чи Берлусконі страхітлива, але не

восточных и южных славян. – М.: Индрик, 2004; Церковно-русские паронимы: Материалы к словарю. – М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2005; Посредственность как социальная опасность. – Архангельск, 2006; М.: Музыка, 2006.

Див.: Pelikan Jaroslav. The Idea of the University. A Reexamination. – New Haven and London : Yale University Press, 1992. Див. український переклад: Пелікан Ярослав. Ідея Університету: Переосмислення. – К.: Дух і літера, 2009, а також матеріали на сайті: <http://www.duh-i-litera.com>

настільки недолуга, як поведінка влади в Києві та / або Москві.

У книзі Ольги Седакової з новою актуальністю лунає коментар до пушкінського афоризму: “Кажуть, що нещастя – добра школа; може, й так. Але щастя є найкращим університетом”. Ольга Седакова без натяку на іронію відкриває в статті “Найкращий університет” пропалу грамоту нашого безпритульного щастя.

Седакова аналізує три стереотипні тенденції:

- 1) нігілістичну реакцію на радянський “позитив”;
- 2) ностальгію за колишньою радянською школою через теперішні цинізм і деградацію;
- 3) західну навичку скрізь добачати “репресивні” ієрархічні моделі.

По той бік оцих руїн минулої доби відкривається такий обрій творчої культури, що його Ольга Седакова насмілюється назвати “найкращим університетом щастя, закінчивши який, можна вже не виживати, а жити”⁸.

Звільнення від підозріливості – звільнення від інерції “нещасної свідомості”, від нездатності критично фіксувати кордони недовіри й публічно визначати начала, що заслуговують на довіру.

Усією сукупністю написаного та сказаного Ольга Седакова дарувала новухартію вольності університетській спільноті. Ньюмен і Гумбольдт належно б її оцінили. Чи сприймемо ми звістку й вагомість принесеного дарунку? Чи стачить нам розуму і свободи не розгубити його, не втратити з поля зору його мету (telos)? Чи надасть він імпульсу до реальних (не декоративних) реформ вищих та середніх шкіл?

Смак до осмислення цих запитань подібний до відчуття голоду, що повернулося до хворого, який давно забув

---

⁸ Див статтю “Найкращий університет” у цій книжці.

про апетит, про смак до життя, а не лише виживання⁹. Початок одужання й повернення до життя надав би нам сил поглянути новими очима на запитання Ольги Седакової, з яких я розпочав.

Зрештою, далі нема куди відкладати давній задум: відіслати листа з проханням зачислити на навчання до “найкращого університету”.

---

⁹ Про соціальне та політичне значення кризи в освіті та культурі див. працю Ханни Арендт, актуальність якої, на жаль, значно зросла: Arendt Hanna. *Between Past and Future*. – New York : The Viking Press, 1968; укр. переклад: Арендт Ханна. *Між минулим і майбутнім*. – К. : Дух і літера, 2002. – С. 181–235.